

ETO: 323(497.1) : 329.15(497.1)

Major Nándor

A VÉG KEZDETE? (II.)

The beginning of the end? (II.)

A Jugoszláv Kommunista Szövetség legszűkebb vezetősége 1962 márciusában egy nevezetes ülést tartott, amelyen fontos politikai témák kerültek terítékre. Főképpen az Államvédelmi Szolgálat súlyos visszaéléseiről esett szó meg az aktuális gazdasági helyzettel kapcsolatos politikai és gazdasági problémákról. Az ülésről magnófelvétel készült, s 1998-ban a Jugoszláv Levéltár és a Printer Komerc *Početak kraja SFRJ* címmel, könyvben is megjelentette annak szövegét, valamint az üléshez kapcsolódó okmányokat. Abból kiviláglanak a jugoszláv pártvezetésben akkor felmerült mély ellentétek és komoly viták, melyekről a tagság vagy egyáltalán nem, vagy csak vajmi keveset tudott.

Kulcsszavak: jugoszláv pártvezetőség, viták, gazdasági és politikai válság

Mielőtt továbbsmennék, a fejlemények megértése érdekében ismertetnem kell Čosić és Pirjevec aposztrofált vitáját, és csak utána térhetek rá arra, miként fogadták Ranković intelmeit az érintett pártvezetőségek jelenlevő eminens tagjai. Mindezt megelőzően mégis Svetislav Stefanović belügyminiszter felszólalását kell tömören ismertetnem, aki Ranković patronátusát élvezte, és – talán ettől függetlenül – szenvedélyesen támogatta Ranković kezdeményezéseit.

Stefanović csak a második nap legvégén, huszonegyediként kapott szót. Titóval ellentétben úgy vélte, hogy a gazdasági helyzet miatt nem kell „pánikba esni”, rendezését a munkásosztály garantálja. Az ország azért keveredett bajba, mert a legfontosabb posztokat betöltő kommunisták képtelenek a föderáció és a köztársaságok érdekeit kölcsönhatásukban vizsgálni és kielégíteni, ellenkezőleg, a két érdeket elkülönítve, egymással szembeszegezve erőltetik úton-útfélen. Ezért bomlott meg az egység. Stefanović szomorúnak tartotta, hogy a jelenlevők közül azok, akikre mindez vonatkozott, ahelyett hogy a két napja tartó vita alatt felfogták volna helyzetüket, kimagyarázkodással töltötték az időt. Igazat adott Rato Dugonjićnak, hogy „gyengült a jugoszláv érzés, melynek szellemében Jugoszlávia a mi alapvető társadalmi közösségünk, nem pedig a köztársasági partikularizmus, a begubózás”. Föltéve azt a kérdést, mi ennek a deformációnak az oka, így válaszolt: „Úgy gondolom, hogy főképpen Marko (Ranković partizán fedőneve – M. N.) mutatott rá erre a kérdésre, ez pedig az, hogy valami

megváltozott a Kommunista Szövetség szerepében és munkamódszerében, a központi vezetőségekben és a szervezetben. Ezt mindannyian érezzük.”

Felhívom a figyelmet: akárcsak Ranković, Stefanović is elégedetlen volt a Kommunista Szövetség helyével és szerepével. Nem kis túlzásba esett ezzel a kijelentésével: „Amellett, hogy ezt személy szerint is éreztem, Veljko Vlahović vitája alapján is látom, hogy ez úgy van, ahogyan Marko elvtárs tegnap mondta. Nincs itt politikai központ, nincs politikai vezetőség, Belgrádban sem meg a köztársaságokban sem.” Stefanović álláspontját ez az idézet fejezte ki legvilágosabban: „Mi, elvtársak, sok szép elképzelésünket a fejlődés során az abszurdumig fokoztuk, úgyhogy azok saját ellentétükké fajultak. Én úgy gondolom, hogy így állunk ezzel a mi demokráciánkkal is meg a decentralizációnkkal is, hasonlóképpen a Kommunista Szövetségnek ezzel az új helyével és szerepével is szocialista fejlődésünkben. Annak érdekében, hogy a Kommunista Szövetség ne avatkozzon be mindenfélébe, ne diktáljon, ne tegyen ezt, ne tegyen azt stb., most oda jutottunk, hogy teljesen félrehúzódott, és az események után kullog, nem olyan erő már, amely... (Tito közbeszólt: irányít)... amely vezet és irányít.”

Stefanović fel sem figyelt arra, hogy ellentmondásba keveredett: a Kommunista Szövetség korántsem „húzódott félre”; a vitatott hónapokban is cselekedett, csakhogy azt, amit tett, Stefanović elfajulásnak tekintette. További vitájából is ez derült ki. Ugyanis kifejtette, hogy a belügyi szervezetekben nyoma sincs annak az elfajulásnak, amelyet az ülésen annyiszor aposztrofáltak. Nincs ellentét a föderáció és a köztársaságok belügyi szerveinek munkájában. Újabb jelenség, talán tendencia is, bár még nem harapózott el, hogy a községi és a járási pártvezetőségek a belügyi szervezetet is igyekeznek bevonni a „zavaros” ügyekbe. Igyekeznek lebeszélni őket, hogy egy-egy káros jelenségről, amely rossz fényben tüntetné fel a községet, valamelyik gyárat vagy intézményt, igazgatót vagy elöljárót, tájékoztassák a felsőbb szervezetet, holott ez hivatalos kötelességük volna. Malverzációk, sőt bűncselekmények eltussolására is ösztökélik őket. Aki nem hajlandó egy húron pendülni velük, azt igyekeznek áthelyeztetni. „Látjátok, kísérlet történik arra is, hogy a deformációkat nyomásgyakorlással még a belügyi szolgálatra is átszámazzassák” – mondta Stefanović. Ami azt jelentette, hogy az elfajult kommunista szervezet ellenében a belügyi szervek képezték az egészséges erőt.

Most már rátérhetek a Pirjevec–Ćosić-vita ismertetésére.

Dobrica Ćosićnak egy interjúban, amelyet a zágrábi Telegram című irodalmi hetilap 1961. január 20-án közölt, kiszaladt a száján, hogy a köztársaságok közötti együttműködés mindaddig gonddal jár, ameddig köztársaságok lesznek. Dušan Pirjevec szlovén filozófus, egyetemi tanár a ljubljanaei Naša Sodobnost című folyóirat 1960-as évfolyamának 3. számában glosszát közölt Ćosić elszólásáról, amelyben a köztársaságokat sérthetetlennek mondta, mert a népakarat

hozta őket létre, és a nemzet „formába öntött organizmusát képezik”. Szóval tette, hogy Čosić megnyilatkozásával párhuzamosan, nyilván tőle függetlenül, elméletcskéik is születtek, amelyek csak a kommunákról és a föderációról tudnak, megelégedkezve a köztársaságokról. Ez aligha véletlen.

Egyelőre ellenőrizhetetlen adatok szerint Čosićot Jovan Veselinov, a szerb-ai Kommunista Szövetség titkára személyesen kísérte Titóhoz és Rankovićhoz Brionira, ahol Tito kettejük jelenlétében Čosićot arra biztatta, hogy válaszoljon Pirjevecnek. Čosić hajlott a szóra, ennek eredményeképpen a két vitázó két hosszú értekezésben reflektált egymás nézeteire. A szövegek eredetileg a Naša Sodobnostban, utólag, 1961 decemberétől 1962 áprilisáig a belgrádi Delo című irodalmi folyóiratban szerbül is megjelentek.

Tudni kell, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetségben elvetették Sztálin tanát a kapitalista és a szocialista nemzetről. Čosić a hivatalosnak számító szocialista jugoszlávizmus (socijalističko jugoslovenstvo) eszméje nevében válaszolt Pirjevecnek: „...aki nemzeti tudatát nem identifikálja szocialista tudatával, amely elsődlegesen osztálytudat, tehát forradalmi, illetve internacionalista, azaz jugoszláv, az nem forradalmár, tekintet nélkül politikai életrajzára és deklarációjára: aki nemzeti kultúrájának szabad fejlődését nem fogja fel egyszersmind e kultúra nemzeti korlátjainak és a kapitalista korszak eszmei determináltságának túlhaladási folyamataként, az a burzsoá világfelfogást képviseli” – okosította ki Čosić Pirjevecet. Hangzásra ez mégsem volt túlságosan messze a sztálini tantól. Ízelítőül hadd iktassam ide Čosić alábbi apodiktikus megállapítását is: „...A szocializmus nem képez semmiféle nemzeti programot. A szocializmus nemzetközi program, a világ munkásosztályának és a világ haladó erőinek a programja. Úgy vélem, hogy nálunk megvannak az objektív feltételek ahhoz, hogy a művelődés terén valóban egységes jugoszláv eszmei frontot képezzünk”.

Valóban, a szocialista jugoszlávizmus gyakorlatilag a délszláv nemzetek egybefonódását, egymás kultúrájának kölcsönös átítatását, közös történelmük apológiáját, az érintkezési pontok kinagyítását, a sajátosságok, a választóvonalak elmosását szorgalmazta. Čosić, pár sorral lejjebb: „A nagypolitikai centralizmus elleni harc háttérben az utóbbi időben mind gyakrabban a nacionalizmus és a köztársasági bürokratizmus rejtezkedik; így a centralizmusellenesség a nacionalista kispolgárok és bürokraták demagógiájává silányul” – vélte gonderhelten Čosić.

Pirjevec viszont azt vallotta, hogy a nemzet osztálysemleges, illetve osztályfeletti történelmi képződmény, és nincs kollízióban a szocializmussal mint történelmi képződménnyel. Szerinte az állam elhalásának előrehaladtával, ami kívánatos folyamat, a nemzet szerepe szervezeti tényezőként növekedni fog, tehát a nemzet a szocializmusban kiteljesül majd, és sokára a nemzetek a szabad emberiségbe fognak integrálódni. Jugoszláviában Pirjevec szerint két

párhuzamos integrációt kell számon tartani; ha a jugoszláv integrációt nem az emberiségbe történő integrálódással összefüggésben fogjuk fel, akkor rossz úton járunk. A jugoszláv integráció nem jelenthet egy közbeiktatott fokozatot olyan értelemben, hogy a délszláv nemzetek nem integrálódhatnak közvetlenül az emberiségbe, hanem csak a jugoszláv integráció fokozatának létrejötte után, annak közvetítésével. A filozófus, akinek ugyancsak partizánmúltja volt, akár csak Čosićnak, az írónak, óva intett azoktól a vulgáris elképzelésektől, amelyek szerint a nemzetek integrációja úgy zajlik majd, hogy előbb a kis nemzetek beolvadnak a nagyobb nemzetekbe, majd a nagyobbak a még nagyobbakba, míg csak létre nem jön az egységes, szabad emberiség, illetve az utolsónak megmaradt nemzetiség képezi majd a szabad emberiséget. A nemzetek majd csak akkor integrálódnak – emelte ki Pirjevec –, miután kihozzák magukból mindazon energiát, amelyet létrejöttükkel potenciálisan szereztek. Pirjevec szerint az emberiségbe való integrálódás feltételei az összes nemzetek, kicsik és nagyok számára megközelítőleg egy időben jönnek majd létre. A fent említett vulgáris elképzelésnek a hazai változata Pirjevec interpretációjában úgy szól, hogy előbb majd a szlovének és a macedónok beolvadnak a szerb–horvát tömbbe, és ez társadalmilag már napjainkban is indokolt folyamat. Pirjevec kiemelte: a félreértések elkerülése végett jómaga nem szívesen használja a szocialista jugoszlávizmus fogalmát, viszont a jugoszláv szocialista eszmeiség fogalmát igen. Ezt a két fogalmat nem célszerű egybemosni. Némely interpretációkban a szocialista jugoszlávizmus még a királyi Jugoszláviából ismert, rossz emlékéjú jugoszláv integralizmusra is emlékeztet. „Talán általánosan elismert nézetet közlök csupán, amikor ide írom, hogy a szocialista jugoszlávizmus mellett beszélhetünk szocialista szerbizmusról, szocialista horvátizmusról, szocialista szlovénizmusról stb. Ebből az következik, először, hogy a jugoszlávizmus nem jelenthet semmiféle nemzeti hovatartozást, annál kevésbé, mert Jugoszláviában nem csupán néhány délszláv nemzet él, hanem olaszok is, oláhok is, románok is, törökök is, magyarok is, albánok is stb. Ha tehát a jugoszlávizmusnak valóban van tényleges jelentősége, annak olyannak kell lennie, hogy elfogadható legyen mindazon állampolgárok számára is, akik nem délszlávok, azaz fel kell ölelnie az ő érdekeiket is. Természetesen meg kell engednünk, hogy a jugoszlávság kifejezés ott, ahol a nemzeti tudat véglegesen még nem szilárdult meg, egy ideig a nemzeti hovatartozás deklarálására is szolgáljon” – írta Pirjevec.

Ranković tehát ezek miatt a nézetek miatt pellengérezte ki a Čosićyal szembeszegülő Pirjevecet, egyszersmind ezek miatt a nézetek miatt értékelt fel a vajdaságiak lázadását az autonómia védelmében. Érdeemes odafigyelni arra, hogy Pirjevec szerint Jugoszlávia nem lehet nemcsak az integrációval létre nem hozható jugoszláv nemzetnek a nemzeti állama, hanem társnemzeti alapon sem lehet a délszláv nemzeteknek „nemzeti” állama. Pirjevec magát a délszláv kizárólagosságot vitatta el; Jugoszláviát „nemzeti” köztársaságokból álló föderáci-

ónak tekintette, de mint államot – a föderációt – úgynevezett polgári államnak képzelte.

Az olvasó most már világosabban láthatja azoknak a jelenlevőknek a helyzetét, akiket Ranković, Stamenković és mások a „republikanizmus”, illetve a nemzeti kérdés miatt tetemre hívtak, s talán reagálásukat is körültekintőbben értékelheti. Stevan Doronjski (vajdasági szerb), a vajdasági tartományi párttitkár például végigülte a három napot, és nem szólalt fel. Vélhetően önbírálatra nem volt hajlandó, mentetegetőzni meg nem akart. Jovan Veselinov (vajdasági szerb), a Szerbiai Kommunista Szövetség titkára is mindössze pár mondattal intézte el a vajdasági esetet. Ő a második nap elején, Ranković után harmadiknak, összességében tizenegyedikként kért és kapott szót. Azt állította, hogy Ranković hiteles képet festett a Vajdaságban történekről. A szerbiai pártvezetőségből két megbeszélésen részt vettek a vajdaságiakkal, voltak ott káros jelenségek, de majd minden tisztázódik.

De ha már Veselinov felszólalását szóba hoztuk, kitérünk három figyelemre méltó közlendőjére is. Megítélése szerint Tito helyesen írta le mind az országban, mind a Kommunista Szövetségben uralkodó helyzetet. Igen, a politikai kérdésekről kell egyetértésre jutni. „Úgy vélem, hogy közöttünk egyetlen lényeges kérdésben sincs egyetértés” – jelentette ki Veselinov meglehetősen radikálisan, és sorolni kezdte: a megszavazott társadalmi tervvel, a hivatalos beruházási politikával, a proklamált fogyasztási politikával, a tavaly bevezetett gazdasági rendszerrel, a fejlett és a fejletlen köztársaságok közötti viszonyt szabályozó rendszerrel, a mezőgazdasági politikával és sok minden mással kapcsolatban sincs. Hajdanában is voltak ellentétek a kommunista vezetők között, de mindig egyetértésre tudtak jutni. Most mindegyiküknek megvan mindenről az elképzelése, és tekintet nélkül a közös megállapodásra, ki-ki a saját elképzelését igyekszik életre kelteni. Mi okozza ezt a magatartásbeli különbséget?

Veselinov szerint e jelenségnek a nacionalizmus a forrása. De ez már nem az örökölt, a tőkés világ nacionalista csökevénye, ez már a szocialista Jugoszlávia talaján sarjadt kispolgári nacionalizmus. Lassacskán kilombosodott ennek a nacionalizmusnak a – miként Veselinov mondta – „elméletescskéje” is. A kiindulópontja az, hogy vajon mi a forradalom legnagyobb vívmánya. A válasz: a nemzetek egyenjogúsága. Nosza mindenekfelett arra kell vigyázni, nehogy valaki veszélyeztethesse a nemzeti egyenjogúságot. És nyomban kiderül, hogy az egyik nemzet itt, a másik ott rövidült meg, az egyik ebben élvez privilégiumot, a másik abban kerül hátrányos helyzetbe. Így a délszláv nemzetek – Veselinov szerint – előbb elkülönülnek egymástól, majd egyik is, másik is veszélyeztetve érzi magát a többi nemzet valamelyikétől, hol ettől, hol attól, hol meg mindegyiktől. És ez az önző nacionalista törtetés az élet minden területén megnyilvánul. Szerbiában is szokássá vált, hogy a föderáció minden intézkedését aszerint ítélik meg, vajon Szerbiának melyikből mennyi haszna, s mennyi kára származik. Szerbiában is felteszik a kérdést, lesz-e Szerbiának kóolaj-fino-

mítója, lesznek-e acélművei, s ha igen, hol lesznek, mert emezek meg amazok már a föderáció támogatásával építik a saját kőolaj-finomítójukat, acélműveiket. Azoknak ennyi iskolájuk, annyi múzeumuk van, nekünk meg viszonylagosan feleannyi sincs. Ezek mesekórházakat építenek, mi pedig továbbra is a század eleji kórházakat nyújtjuk. A smederevóiak a vagongyártásban ne a slavonbrodiakkal közösködjenek, tessék a nišiekkel kooperálniuk, még ha azok alkalmatlanok is a kooperációra! Ez a kispolgári nacionalizmus Veselinov szerint gyökeret vert a társadalom valamennyi rétegében, beférkőzött a társadalmi, a politikai, az állami szervezetbe és intézményekbe, és múlhatatlanul karöltve jár a köztársasági partikularizmussal. Más a „fütőanyaga”, mint a nagypolgári nacionalizmusnak. Az utóbbi a régmúlt mítoszaiból táplálkozik, az előbbi viszont a még be sem fejezett forradalom egyetlen vívmányát – a nemzetek egyenjogúságát – hiposztazálja, és egy jövőképek partikularista megszállottja.

Veselinov egyetértett azzal, hogy a jugoszláv pártközpontban a vitás kérdéseket egyenként tűzzék napirendre. Szerinte az aktuális gazdasági rendszer hasznavehetetlen, mielőbb újat kell kidolgozni. Abban az újban pedig az emberek közötti viszonyt végre összhangba kell hozni a termelőerők hazai szintjével. (Ez végre valóban marxi követelmény volt, csakhogy – a felszólalásokat követve – senkinek sem volt fogalma arról, hogyan lehetne ezt a követelményt „operatívává” tenni.) Veselinov szerint nem célszerű ideálisabb viszonyokat előírni, mint amilyeneket a termelőerők megengednek. Az eszményt nem tanácsos valóságnak nézni. A föderáció parlamentjében eddig három ízben, minden újabb gazdasági rendszer megszavazásakor azt állították, hogy épp azzal, majd mégsem, hanem a következővel, végül azzal sem, hanem a harmadik gazdasági rendszerrel megszűnt végre a bérmunkaviszony (értsd: tőkeviszony). Veselinov elrettentésül kiemelte: eddig háromszor. Hozzátette: legutóbb talán véglegesen.

Végül Veselinov elmondta, hogy az ülés előtt beszélgetett a katonatisztek és az Államvédelmi Szolgálat embereinek egy csoportjával, ők is gondban voltak a széthúzás miatt, féltették a forradalom vívmányait, és feltették a kérdést, miért nem intézkednek ebben az országban a káros jelenségek ellen. Állítólag olyan intézkedésekre gondoltak, amelyek meghozatalára a Kommunista Szövetség volna illetékes.

Arról azonban Veselinov is hallgatott, mit válaszolt a tiszteknek. Meg arról is, vajon ezzel a közléssel fel szándékozott-e valakit bátorítani valamire a jelenlevők közül, vagy rá akart-e ijeszteni valakikre, akikről különben évek óta tudta, hogy nem ijednek meg a saját árnyékuktól. Aligha lehetett véletlen, hogy épp a katonatisztekkel és az Államvédelmi Szolgálat embereivel, nem pedig más „társadalmi szereplőkkel” folytatott beszélgetéséről tájékoztatta az értekezlet résztvevőit.

Ennyit a vajdaságiakról. És miként reagáltak a szlovéniaiak? Miha Marinko, a Szlovéniai Kommunista Szövetség titkára tüstént Dragi Stamenković felszó-

lálása után – tizenkilencedikként – magához ragadta a szót, tiltakozott az ellen, hogy őt itt Stamenković annak alapján, hogy miért nem erről, hanem amaról vitázott, gyanúsíthatja, és egyáltalában, felszólalásával mérgezi a vitát. A jelen levő Viktor Abvelj és Stane Kavčič viszont türelmesen végigülte az értekezletet, és három nap múltán hazautazott Ljubljanába, anélkül hogy szót kért volna. Aligha hiszem, hogy túlságosan feszélyezve érezték volna magukat. Erre Boris Kreigher felszólalásából következtek, aki csak a harmadik napon, az utolsók között, harmincegyediként kért és kapott szót – Titót leszámítva összesen harmincnégy felszólaló volt – , és mellékesen kitért a szlovéneket ért vádak némelyikére is.

Kreigher szerint is a „szubjektív tényezőre” hárul a felelősség, de a gazdasági és a politikai válságot „objektív tényezők” élezték ki; a szubjektív fogyatékoságok az előállt helyzet miatt jutnak hatványozottan kifejezésre. Szerinte a válság azért köszöntött be, mert a jugoszláv gazdaságnak, azon a szinten, amelyre emelkedett, meg kell találnia a helyét a nemzetközi áruforgalomban, illetve munkamegosztásban, és ez nem megy zökkenőmentesen. Részint azért nem, mert a fennálló gazdasági rendszer nem minden eszközzel serkenti ezt a fordulatot, részint azért nem, mert a vállalatok egy része technológiailag nincs eléggé felkészülve a nemzetközi konkurenciára, részint meg azért nem, mert a hazai gazdasági szereplők nem kis része vonakodik átvenni a nemzetközi piacra való termeléssel járó felelősségteljes szerepkört. A hazai vállalatok öngazgatói úgy képzelik, ha a terv némely mutatószámait teljesítették, akkor a maguk részéről elvégezték a dolgukat; a reprodukciós anyag beszerzése, a forgótöke biztosítása, a termékek értékesítése valaki másnak, talán a társadalomnak vagy az államnak a dolga. Amíg ilyen felfogás uralkodik, „aligha kerülhetünk olyan helyzetbe, hogy a munkás öngazgatás társadalmi rendszerünk alapvető jellegzetességévé váljon” – mondta Kreigher. Szerinte túl sok erő húz hátra a szándékolt fordulat közepette. A következmény a fizetési mérleg deficitje. De a jugoszláv gazdaság csak akkor fejlődhet, ha ezt a lépést – a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást – sikerrel megteszi. Kreigher rámutatott: a jugoszláv kivitel a jugoszláv társadalmi terméknek mindössze 10 százaléka, úgyhogy akár a nyugat-európai, akár a kelet-európai országokat nézzük, Jugoszlávia e tekintetben az utolsó helyen áll. A haszonelosztásról a jövedelemelosztásra történt tavalyi áttérés végre arra ösztökélte a vállalatokat, hogy a teremelési költségeket csökkentsék, növeljék a produktivitást is, a gazdaságosságot is, tehát kommercializálódjanak, de ez nem volt elég késztetés, mert a zárt hazai piacon az áru hosszú éveken át bármilyen áron elkelt. Az árak letörése végett meg kellett nyitni a külföldi portéka előtt is a hazai piacot. Megtörtént a devizareform is, de a dinár máris puhul, és ez nem kedvez az alapvető gazdasági cél elérésének. Az 1962-es társadalmi tervet Kreigher is rossznak tartja, méghozzá azért, mert ez nem fejlesztési, hanem elosztási terv. Terv arról,

hogy kinek milyen létesítményt juttat az állam. Minden túl van feszítve benne. Amikor ezt az észrevételét – idejében – közölte Todorovičtyal, Todorovič azt válaszolta neki, hogy nincs az a politikai erő, amely ebben a tervben bármit csökkenthetne. Most az ország nyakába szakadt ennek a „nem lehet”-nek a következménye, és lám csak, elhangzott a remény, hogy most mégis lesz politikai erő, amely az ok helyett a következményt hárítja majd el.

Kreigher tehát kiemelte: az új rendszerre való áttérés megkívánja, hogy az ország mindazokat a hatóeszközöket, amelyeket még nem hozott következetesen összhangba az elérendő céllal, haladéktalanul hozza vele összhangba. Talán ez volt Kreigher fejtegetésének a lényege: „...az egység elérése szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy miben látjuk a konkrét gazdasági helyzet orvoslását, következésképpen a rendszer további fejlesztését”. Kreigher kiemelte, egyetért Miloš Minićtyel, hogy a rendszeren belül az investíciós politikában is, a bővített újratermelésre vonatkozó politikában is a gazdaságosság elvét kell végre érvényre juttatni, ugyancsak a nemzetközi áruforgalomba való további sikeres bekapcsolódás érdekében. A föderáció általános investíciós fondja Kreigher szerint hírből sem ismeri ezt a kritériumot.

„Nem igaz, hogy a szlovének (a föderációban) együttesen a terv ellen szavaztak, egyszersmind az sem igaz, hogy Szlovénia 1962-re nem fogadta el a tervet” – jelentette ki Kreigher. A szövetségi parlamentben egy ember szavazott a terv ellen. Abvelj kritikájára Vojin Guzina azzal válaszolt, hogy kioktatta politikai gazdaságtanból, erre nesze neked, Abvelj a terv ellen szavazott. Szlovénia az 1962-es tervet nem a szokott formában, hanem rezolúcióként fogadta el. De elfogadta. Igaz, hogy Szlovénia bírálta a „piaci kiváltságok” megadóztatását célzó törvényt is, de nem azért, mert ellenzi az extraprofit megadóztatását, hanem azért, mert az aposztrofált törvény ezt eltulozva és felületesen teszi, és ezért olyan vállalatoknak sem marad pénzük a rekonstrukcióra és a modernizációra, amelyek rövid időn belül képesek volnának külföldre is versenyképes árut szállítani. Az sem áll, hogy Szlovénia teljességgel ellenzi a hosszú távú investíciókat, és hogy ennek az volna az oka, hogy Szlovéniának ki van építve az infrastruktúrája. Kreigher azt állította, hogy Szlovéniában 1945 után az államasutak dezinvestáltak. Felhívta a figyelmet arra, hogy a Ljubljana és Maribor között közlekedő vonatok óránkénti sebessége 1962-ben kisebb, mint amekkora az Osztrák–Magyar Monarchiában csaknem hatvan évvel korábban, 1905-ben volt. Szlovénia mégsem követel erre épp most prioritásos investíciót.

Ennélfogva Kreigher több felszólalót, közöttük Rankovičot is kereken meghazudtolta. Az olvasó hitetlenkedve látta, hogy a szlovének elleni vádaskodás erőszakolt volt. Sőt Kreigher adatokkal támasztotta alá, hogy a szlovéniai vállalatokban széles körű akció folyt annak érdekében, hogy mielőbb igazodjanak a nemzetközi piac követelményeihez, méghozzá kettős céllal: fejlesszék külföldi konkurenciaképességüket, egyszersmind – állva a sarat az olcsóbb külföldi

termékekkel – verjék le az árakat a hazai piacon! A vállalatokat mindenekelőtt forgótökéjük növelésére és arra buzdították, hogy a reprodukciós anyagot ne Londonban, hanem azokban az ázsiai és afrikai országokban szerezzék be, amelyekben Jugoszláviának devizakinnlevősége van. Kreigher szerint a szlovéniai akciónak volt is némi eredménye. Kreigher a külkereskedelmi mérleg helyreállítása érdekében radikális megoldást javasolt Todorović szövetségi miniszterelnök-helyettesnek: erdőirtást, áramkivitelt. Szlovéniában a fentieket annak tudatában tették, hogy ezzel nemcsak Szlovénia, hanem Jugoszlávia érdekét is szolgálják, még hozzá a föderációban megszavazott politika szellemében. Ha mármost ezt republikanizmusként megbélyegzik, akkor a nacionalizmus növekedni fog, és nehezebb lesz küzdeni ellene, mint valaha volt. Kreigher a fentiek után némi iróniával önmagát is nyíltan republikanistának nevezte. Közben azt is kiemelte, hogy egyébiránt valóban kemény küzdelemre van szükség a republikanizmus, a partikularizmus, a sovinizmus ellen, egyszersmind a köztársaság-ellenes inszINUÁCIÓK, a centralisztikus és bürokratikus törekvések ellen.

Kreigher azt igyekezett kidomborítani, hogy az országon belüli sokféle ellentét közül az adott időpontban a nemzetközi munkamegosztásba történő bekapcsolódásra tett erőfeszítések igenlése vagy tagadása számít döntő, központi ellentétnek. Meg arra hívta fel a figyelmet, hogy ezt sokan – akár rövidlátásból, akár számításból – más ellentétek kidomborításával igyekeznek elkendőzni.

Itt az ideje, hogy megvizsgáljuk, miként viszonyultak a montenegróiak Ranković bírálatahoz. Filip Bajković, a montenegrói miniszterelnök már a második nap lelegején, Ranković után másodikként, tizedikként kapott szót. Elmondta, hogy Montenegróban a Ranković által aposztrofált belső ellentét az alumíniumgyár építéséhez és a vizek eltérítéséhez, víztárolók építéséhez kapcsolódik. Öt-hat évvel korábban Jugoszlávia elfogadta az úgynevezett garantált investíciók tervét. Montenegróban ezt sokan úgy értelmezték, hogy az ország ezeket a garantált investíciókat szánta Montenegrónak az alumíniumkombinát helyett. És hogy Montenegró számára az alumíniumkombinát nyitotta volna meg a távlatot, a garantált investíciók pedig megfosztják Montenegrót távlatától. Ez pszichózisba torkollott. Igaz, hogy Montenegróban, nem számítva a túlnyomórészt infrastruktúrába eszközölt investíciókat, az investíciók 80 százaléka a fafeldolgozó iparba került. Ezt eredményezték a garantált investíciók. Márpedig a fafeldolgozó iparnak nem a legjobb a gazdasági pozíciója, és szerény a felhalmozó képessége. Bajković szerint azonban azok, akik ezen fanyalogtak, nem vették számításba, hogy a fafeldolgozó iparnak helyben megvan a nyersanyagforrása, és áruja kelendő a nemzetközi piacon. Voltak, akik azt követelték, hogy a garantált investíciókkal összegyűjthető pénzből eredeti rendeltetésével ellentétben építsenek fel legalább egy kicsi alumíniumkombinátot, kapacitását évi 10 000–12 000 tonnára méretezve. Bajković mindezt téves törekvésnek minősítette. Úgy vélte, hogy a garantált investíciók hasznosak voltak Montenegró

számára, és fordulatot hoztak gazdaságában. Végül a viták csillapodtak, két évig csend volt.

Mintegy hat hónapja azonban a vita ismét elemi erővel fellángolt. Köztársaságon belüli tényezők azzal vádolták a montenegrói kormányt, hogy nem követett el mindent a föderációnál az alumíniumkombinát felépítése érdekében. Természetesen Bajković is úgy vélte, hogy az alumíniumkombinát felépítése gazdaságos volna, és ezt a szakvélemények is igazolnák. Ezen a téren Montenegróban nincs nézeteltérés. Csak az időpont, a várakozás elfogadása vagy elvetése vezetett megoszláshoz. Ha az alumíniumkombinát áramellátása a villanyszolgáltató vállalatra hárulna, akkor a vizek eltérítése is lekerülne a napi-rendről, és a szakemberek sem licitálnának többé egymásra, hogy vajon csökkenne-e, és mennyivel a Drina folyó vízmennyisége. (Ez ugyanis közvetlenül érintette Szerbia, valamint Bosznia-Hercegovina vízgazdaságát – M. N.) Bajković szerint Montenegróban voltaképpen nem két koncepció ütközik, hanem az életre keltés mikéntje szülte a két áramlat közötti ellentétet.

Az ugyancsak montenegrói Mirković Iko nem fogta fel, hogy nem ez a legjobb alkalom arra, hogy Montenegró nevében számlát nyújtson be a föderációnak. Arra hivatkozva, hogy szakszervezeti tisztségviselő, rámutatott: Montenegróba és Montenegróból az áru nagy kerülővel, tengeri úton Split, Zadar vagy Fiume érintésével, onnan meg a vasútinál drágább közúti forgalom igénybevételeivel utazik, úgyhogy egytonnányi áru szállítási költsége 58 százalékkal nagyobb, mint azokban a köztársaságokban, amelyekben az úthálózat kiépült. Ennek Montenegróra nézve kétszeresen hátrányos következménye van: részint az áru versenyképessége romlik, tehát a vállalatok távlata beszűkül, részint meg a munkások teljesítmény szerinti javadalmazása rosszabb, mint az ország többi részén. Mirković azt állította, hogy a roppant nagy szállítási költségeket figyelembe véve a Belgrád és a montenegrói Bar kikötőváros között építendő vasút 10–15 éven belül megtérülne. Tehát a föderáció illetékes szerve vizsgálja ki az ügyet, és gazdasági indokoltság esetén „ne történjen meg”, hogy az ügyet évekig elfekteti! Mert mindaddig, amíg ez megoldást nem nyer, a teljesítmény szerinti javadalmazásban a munkások között nem lesz kiegyenlítődés.

Ami azt illeti, az ugyancsak montenegrói Svetožar Vukmanović számára, akit annyi sérelem ért a jövedelemelosztás rendszeréért folytatott küzdelme során, nem lehetett újdonság: Montenegrónak a haszonelosztás rendszere kedvezett, kész csapás volt számára a jövedelemelosztás 1961-ben, akár tökéletlen formában történt bevezetése is. Ika Mirkovićnak, aki ugyancsak szakszervezeti funkcionárius volt, volt annyi belátása, hogy erre csak közvetve, bár köntörfalazás nélkül utalt.

Blažo Jovanović, a Montenegrói Kommunista Szövetség titkára csak a harmadik napon, az utolsók között, huszonhetedikként kért szót. Azt mondta, hogy a fölvetett problémák nagy részéről nem tudott, és némely dolog meglepte. Az

ország hajlamos arra, hogy szélsőségek között hányódjék: azt hangoztatja, hogy a Kommunista Szövetség eszmei nevelő legyen, amikor azonban baj van, akkor általa kell cselekedni. Mindazonáltal egyetért azzal, hogy a vitás kérdéseket vegyék sorra, és a jugoszláv pártközpontban, a Végrehajtó Bizottságban jussanak egyetértésre róluk. Jovanović kiemelte: itt azt hallotta, hogy a föderáció nehéz helyzetben van, mert a köztársaságok részéről nagy nyomásnak van kitéve, de ami a köztársaságokat illeti, legalábbis Montenegrót, ők ugyanolyan nehéz helyzetben vannak, mint a föderáció, mert lentről, a kommunákból ugyancsak nyomásnak vannak kitéve. Közben Montenegró, fejletlen köztársaság lévén, képtelen „bármilyen kombinációt” összehozni. Íme, mi ennek az oka. Montenegróban legtöbb investíció az infrastruktúrába ment. Arról azonban nem Montenegró döntött. Ez roppantul hátráltatja a köztársaságot. Montenegró csak a döntések végrehajtója. Amit a föderációban eldöntenek, Montenegró azt kapja, és még az sem biztos, mert a tervet utólag folyton megváltoztatják. És akkor a köztársaságok veszekszenek, nem egy-egy gyár miatt, hanem 200–300 millió dinár miatt, mintha alamizsnát kunyerálnának. Jovanović szerint a fejletlen köztársaságokba irányuló investíciós politikát meghatározott kritériumok alapján évről évre ismétlődő, meghatározott összegben kellene megállapítani. „Nem tudod, mit kapsz, és ezért nem állapíthatod meg a fejlődésnek egy folyamatát, valami tervet vagy hasonlót, ezekkel a meglehetősen fontos kérdésekkel kapcsolatban, amelyeket nem lehet megkerülni, mert befolyásolják a nép hangulatát, a politikát stb. Tehát, úgy látom, ekörül forog a dolog” – mondta Jovanović. Egyébként Jovanović szerint nem vitás, hogy a fejlett köztársaságoknak is fejlődniük kell, a fejletleneknek azonban gyorsítva kellene.

És Jovanović tüstént egyenként felsorolta mindazokat a kérdéseket, amelyekről Montenegróval kapcsolatban a pártközpontban mielőbb dönteni kellene. Mert Montenegró önmagában képtelen megoldani őket. Például a Belgrád–Bar-vasútvonal építésére évről évre csak szimbolikus összeg jut, úgyhogy a Titograd (Podgorica) és Bar közötti rövidke szakasz öt-hat évig épült. Mikor jut ez el Belgrádig? Vagy itt vannak a nikšići vasművek. Legutóbb vita folyt arról, hogy modernizálni kell, új kohókat építeni, hogy csökkenjen a vesztesége, de nem került be a tervbe. Montenegró évente óriási összeget, 2–3 milliárd dinárt költ a vasművek veszteségének fedezésére. Megoldás így nem születhet. Jovanović szerint a nikšići vasművek csak az úthálózat kiépítésével egybekötve nyerhetnének megoldást. Hiszen Montenegróban a bari kikötő is épülőfélben van. „Mindezt valamiképpen formába kellene önteni, egybe kellene kapcsolni, és aktivizálni kellene, nehogy holt tőkeként veszendőbe menjen. Gondolom, hogy erről valamiképpen egyet kell értenünk” – mondta Jovanović. A mostani tervből ez kimaradt. Nem tudni, melyikbe kerül bele. Az alumíniumkombinát egyszer már benne volt a tervben. Az építése azért maradt el, mert az oroszok utólag lemondták a részvételüket. Akkor meg volt beszélve a föderációban, hogy az alumíniumkombinátot Montenegró

fejlődési távlatának tekinti, és meg is marad számára távlatban, sőt majd prioritást élvez. Most azonban valamiféle kompromisszumról beszélnek, olyasformán, hogy vagy az alumíniumkombinátot, vagy a kőolaj-finomítót. Jovanović szerint bele kellene kezdeni a kombinát építésébe, mert a halogatás kárt okoz az ország közös érdekének. Ehhez kapcsolódik a vizek eltérítése. Az eddigi számítások rendre nagy gazdasági előnyt állapítottak meg, mintegy háromszáz szakember volt ebbe belevonva. Három éve húzódik annak megválaszolása, hogy ez kárt tesz-e a drinai vízrendszerben. Erről is haladéktalanul dönteni kell, mert a montenegrói vezetőség – Jovanović szerint – képtelen elviselni azt a politikai nyomást, amelyet a nép részéről emiatt elszenved.

Ekkor Jovanović észbe kapott, és ezt mondta: „Lehet, hogy mindaz, amit elmondtam, túlságosan republikánista színezetű.” De nem látszott rajta, hogy ezen kivetnivalót találna. Kijelentette, jól jönne, ha a jugoszláv pártközpont segítséget nyújtana a köztársasági pártvezetőségeknek, hasonlóképpen az „embereknek” is (akiken pártfunkcionáriusokat értett), azzal, hogy egyiküket-másikukat behívná egy-egy beszélgetésre. Talán fejmosásra gondolt? Vagy kihallgatásra? Nem volt világos. És ekkor mintegy melleleg ezt is bevetette: „Továbbá, részemről az sem baj, ha a rotációról vitázunk. Azt gondolom, hogy a rotációra megérett az idő, és az egyes esetekben, ha indokoltak és haszonnal járnak, nem várnám be az (új) alkotmányt.”

Ezt azért emelem ki, mert mintha kilógott volna Jovanović gondolatmenetéből, és mert a továbbiakban a rotáció majd különös szöveggörnyezetben hangzik el. A fenti kurta kitérő után Jovanović tüstént visszatért a Kommunista Szövetség feladatára, és alig volt ideje arra, hogy kifejezze meggyőződését, miszerint ha „együttesen” megvizsgálják az egységbontó jelenségeket, akkor minden helyrejöhetne.

Tito ugyanis indulatosan Jovanović szavába vágott. Csaknem belefojtotta Jovanovićba a szót. Ő maga ezt később kifakadásnak minősítette. Ezért a magnófelvételnek ezt a részét egészében idézem: „Blažo, én teljesen egyetérték veled. Csakhogy még senkit sem hallottam, hogy itt személyesen (talán személyére vonatkozóan? – M. N.) mindent felülvizsgált volna. Mindenki kijelenti: ezt meg azt meg kell vizsgálnunk, majd a saját köztársaságának és másnak a vizeire evez. Belekezd olyasmibe, amiről itt ma helytelen beszélni. Erről van szó. Én, elvtársak, nem látok semmiféle távlatot a mostani értekezlet alapján. Ki vagyok ábrándulva, hogy miképpen folynak itt az ügyek. Nem az volt ezzel az értekezlettel a szándékom, hogy a vizek eltérítéséről, az alumíniumgyárról vagy bármiféle gyárról tárgyaljunk. Én azt akartam, hogy szervezkedjünk, szerveződjünk, mert válságban vagyunk; szubjektív válságban, magunk vagyunk válságban. Erről van szó. Ez a vita is ezt mutatja. Elnézéseketek kérem, elvtársak, ezért a kifakadásomért, de nehezemre esik mindezt végighallgatni. Én mondom néktek, egyszerűen lehetetlen ezt így kibírni. Folytasd, Blažo! Elnézést kérek tőled.”

Jovanović ezek után mindössze pár mondatra szorítkozott. Arra, hogy Ran-ković helyesen írta le a montenegrói helyzetet. Igyekeznek majd megoldást találni rá. A mostani értekezlet is segítségükre lesz majd. És elhallgatott.

„Számomra, elvtársak, ez az ülés kínosabb, mint amilyen az az 1948-beli ülés volt a Beli Dvorban, amikor megjelent a Tájékoztató Iroda határozata. Akkor mi mindannyian frontálisan felzárkóztunk, mert tudtuk, kivel van dolgunk. Ma nehéz elképzelni, hogy ez a felgyülemlett, számtalan gazdasági és politikai probléma rendeződhet, ha nem vetjük latba mind a személyiségek, mind a vezetőség kollektív, teljes tekintélyét” – mutatott rá Lazar Kolisevski, a Macedóniai Kommunista Szövetség titkára, a következő, huszonnyolcadik felszólaló. Elmondta, igen nagyra tartja azoknak az elvtársaknak a véleményét, akik a Végrehajtó Bizottság élén állnak, de az utóbbi időben ez nem elég, magának a Végrehajtó Bizottságnak a szilárdabb irányvonalára van szükség. Még a titkárság döntése sem elég; a titkárság összeül, vagy nem ül össze, senki sem tudja, miről miként döntött. Kolisevszki szerint ez a tanulság abból, amit Svetozar Vukmanović a szakszervezet országos vezetőségének esetéről elmondott. Majd a macedón párttitkár talányos nézettel – vagy javaslattal? – hozakodott elő: „Ha napjainkban arra kényszerülnénk, hogy ezt a helyzetet Tito elvtárs tekintélyére támaszkodva tárjuk a tagság elé, úgy gondolom, hogy az nagymértékben csorbítaná mind a Végrehajtó Bizottság, mind a Központi Vezetőség tekintélyét. Úgy vélem, hogy Tito elvtársnak, ha nincs más kiút, ezt is vállalnia kell. Lenin volt egyszer ilyen helyzetben, és kihasználta az erre való jogát. Ellenzéke volt magában a Központi Vezetőségben. Lenin a szocializmus és a forradalom haladása érdekében kihasználta ezt a jogát. Tito elvtárs maga mögött tudhatja a Végrehajtó Bizottságot, és a Végrehajtó Bizottság teljes erejére támaszkodva, egy szilárd irányvonal alapján ezeket az ügyeket rakja a helyére, és akkor ki-ki közülünk nézze, hogy hol a helye! Ha valaki másként gondolkozik, más összetételű Végrehajtó Bizottságot is választhatunk, amely alkalmas lesz arra, hogy magára vállalja a személyes és a kollektív felelősséget, hogy végrehajtsa azt a feladatot, amelyet a Kommunista Szövetség elébünk állított.”

Vajon Kolisevszki azon tanakodott-e, hogy a tagsághoz intézendő levelet Tito írja-e alá, mint titkár, vagy a Végrehajtó Bizottság Tito nevének szerepeltetése nélkül. Vagy talán másra biztatta volna Titót? Talán olyasvalamire, hogy mellőzze a Központi Vezetőséget? Esetleg még többre? Kimondjuk-e: puccsra? Kis ügyekben nem szoktak Lenin nevével példálózni. Homályos maradt, mégsem vágott senki sem Kolisevszki szavába. Tito sem fakadt ki, mint tíz perccel korábban Blažo Jovanović felszólalása végén. Pedig ha Kolisevszki számára ez az ülés – természetesen az egység hiánya miatt – kínosabb volt, mint a Tájékoztató Iroda levelét követő ülés, akkor miként állíthatta, hogy Tito élvezzi ennek a Végrehajtó Bizottságnak a támogatását?

Közben Kolisevszki ennél is fontosabb észrevételt tett. Közölte, hogy tartahatatlan a hivatalos pártszervek – például a Végrehajtó Bizottság – folyamatos működtetése nélkül vezetni az országot (értsd: uralkodni, kormányozni), hiszen a titkárság, amelyre hivatkoznak, „összeül, vagy nem ül össze”, a magánvélemények viszont akkor sem elegendőek egy ország vezetéséhez, ha nagyra tartjuk azokat, akiktől származnak. Noha Kolisevszki nem látott kivétlenül a tekintélyelvű uralomban, helytelenítette, hogy az egy szűk csoport személyes önkényének formáját öltse, mert az válsághoz vezet. Kolisevszki arra is felhívta a figyelmet, hogy Vukmanović éveken át ismétlődő esetei épp ezt – a ki nem mondott önkényuralmat – példázzák.

Még mielőtt az értekezlet résztvevői felfogták volna, mire biztatja Kolisevszki Titót, a macedón párttitkár így folytatta: „Én, elvtársak, a rotációs rendszer mellett foglaltam állást, ma pedig, ez után a háromnapos ülés után még inkább e mellett a rendszer mellett nyilatkozom. Ezt a kérdést mi abban a bizottságban kezdeményeztük, amelynek az élén Pera elvtárs (feltehetőleg Petar Stambolić – M. N.) áll, és furcsállom, hogy akadtak ott emberek, akik ezt nem úgy, hanem azzal ellentétben magyarázták, ahogyan mi erről a rotációról vélekedtünk, meg hogy valamely elvtársaknak abból a bizottságból úgy tetszett, hogy mi Titót akarjuk lerótálni. Szabadjon elmondanom: aki így vélekedik, az arra törekszik, hogy megtartsa a saját bürokrata pozícióját, amelyet most betölt, akár a pártban, akár a hatóságban.”

Ezt sem kommentálta senki. Elengedték a fülük mellett. Tito sem adta jelét, hogy a lerótálásáról szóló mendemonda szóvátétele a legszűkebb vezetőség részéről fokozta volna az indulatát és a kiábrándultságát.

Kolisevszki még azt kezdeményezte, hogy a köztársasági pártvezetőségek titkárai ne legyenek egyszerre a köztársasági parlament elnökei is. A pártfunkciókat perszónálisan válasszák el az állami funkcióktól. Támogatta Edvard Kardelj javaslatát, hogy a pártvezetőségekben olyan elvtársakat tömörítsenek, akik mással sem foglalkoznak, mint az eszmei és a politikai harccal. Mert ez most a pártszervezet legfontosabb feladata. Magával kapcsolatban azt mondta, hogy annyi évnyi párttitkároskodás után jöjjön most, aki nála rátermettebb. Kijelentette, hogy Macedóniában van ilyen emberük. „Szomorú tény, hogy kommunisták, a Központi Vezetőség tagjai azzal kapcsolatban, hogy keményebben kell-e, mondjuk, ehhez a Pirjevechez viszonyulni vagy sem, megoszlanak. Elvtársak, nincs álláspontunk. Mi aszerint kommentálunk dolgokat, hogy rokonszenves-e számunkra valaki vagy sem; az egyikünknek ez, a másikunknak amaz rokonszenves. Mit tesznek ezzel az új hülyével, aki most a Ninben jelentkezett? (Ez is Pirjevecre vonatkozott – M. N.) Aki ezt mondja: mindent a köztársaságokba, a föderációval pedig annyi viszonyt, amennyi számunkra megfelel! Ha mi mindenre úgy tekintünk, hogy hagyd, kissé ütődött, meg így, meg úgy... Kérem, hol vannak a mi válaszaink; mi kompromittálódunk az emberek előtt, mert nincs

határozott álláspontunk erről a kérdésről.” Kétségtelen tehát, hogy Kolisevszki a szocialista jugoszlávizmust Ranković szellemében értelmezte.

Kolisevski után, huszonkilencediknek Ivan Gošnjak tábornok (horvátországi horvát), hadügyminiszter emelkedett szólásra. Elmondta, hogy a hadseregben és a hadseregbeli pártszervezetben egység uralkodik, nincsenek eltévelyedések, nyugtalanságot csak a külső, a társadalomban észlelt jelenségek keltenek. Gošnjak szerint a hadsereg is meg a hadseregben működő pártszervezet is szilárdan áll a Központi Vezetőség mögött.

Azt mondta, hogy egységes jugoszláv kormány gyakorlatilag nem létezik, csaknem delegátusrendszer alapján működik, a kormánytagok csupán saját köztársaságuk érdekeiért küzdenek, ha ezen túljutottak, más köztársaságok vagy a föderáció ügyei alig érdeklik őket. Óva intette a Kommunista Szövetséget, hogy most a válságra való tekintettel a kormány helyett magára vállalja az intézkedéseket. Ha ezt megtenné, szerinte vége lenne a Kommunista Szövetség vezetőségének is. Úgy vélte, hogy ez a háromnapos vita „annyira divergens” – ezt a kifejezést használta –, mintha nem is egyazon párthoz tartozó emberek vitatkoznának. „Én úgy vélem, hogy mi itt mindahányan nem állunk egyazon elvi politikai platformon. Nem állunk, miért is áltassuk magunkat? Sőt én azt állítanám, hogy Tito elvtárs mögött (azon az elvi irányvonalon) nem áll a Központi Vezetőség sem” – mondta Gošnjak.

Itt Tito is közbeszólt: „Én is így gondolom.”

Gošnjak így folytatta: „Tito elvtárs mögött a Párt áll, mögötte a munkásosztály áll, de a Központi Vezetőség tagjai – egy elvi politikai platformon – nem követik őt. Itt akkora ellentétek vannak, hogy ebből egyszerűen nehéz kiutat találni.”

Gošnjak adós maradt két magyarázattal, de azt most senki sem kérte számon rajta. Az a kijelentés, hogy szakadás van Tito és a Központi Vezetőség között, és hogy erről Tito is így vélekedik, nyilván fejbe kólintotta a jelenlevőket. Gošnjak részint nem magyarázta meg, mit jelentsen a korábbi kijelentése, miszerint a hadsereg a Központi Vezetőség mögött áll, ha úgy véli, hogy a Központi Vezetőség nem támogatja Titót? Ez csak a kapkodó, felületes fogalmazás következménye volt? Valószínűleg. Részint meg elhallgatta, vajon „elvszerű” alapon ki van bajban, vajon Tito-e vagy a Központi Vezetőség, ha politikailag szakadás történt közöttük. Ki kinek tartozik voltaképpen felelősséggel? Nem Tito felel a Központi Vezetőségnek? Nem rendkívüli kongresszus összehívásán kellene tépelődni?

Gošnjaknak még két fontos megnyilatkozása volt. Mind a kettőt külön-külön érdemes idézni. „Én teljesen egyetértek Rato (Dugonić) elvtárssal, hogy mi napjainkban, a korábbi néhány évhez viszonyítva, egyetlen lépést sem tettünk egy egységes állam, népeinknek egy egységes közösségének a létrehozása irányában. Nem tettünk. Sok minden, ami korábban szilárdabb volt, mára a való-

ságban meglehetősen, az emberek fejében annál is jobban meglazult” – jelentette ki Gošnjak. Az „egységes állam” hívei, akik közé Gošnjak saját bevallása szerint tartozott, természetesen ellentétben álltak azokkal, akik az „összetett állam” mellett tették le a garast.

A másik idézet ugyancsak elgondolkasztató. „Gondolom, hogy épp az a körülmény, miszerint egész sor dolognak, fondoknak stb. a decentralizálását szorgalmaztuk, miközben a hatalom abszolúte lent van, ez csak egy konszolidált és egységes ország feltételei között lehetséges. És ha mi e téren valami engedményt teszünk, ha a szubjektív tényező engedményt tesz, mindez igen könnyen kompromittálódhat. Felettébb könnyen kompromittálódhat, kivált ha az új alkotmánnyal ilyen irányban tovább haladunk. Hiszem, hogy a jelen helyzetben ezt jól meg kell gondolnunk” – mondta Gošnjak.

A tábornok szavai alapján, aki óva intett a további decentralizálástól, az olvasó számításba veheti, hogy az új alkotmányra való készülődés nyilván a többi részvevő magatartását is, az értekezlet egészének alakulását is befolyásolhatta.

Itt kell szövé tennem, hogy csaknem minden felszólaló kijelentette, egyetért Tito bevezető szavaival, ami azonban – a vita alapján – korántsem tekinthető szó szerinti hűségnyilatkozatnak. Ez inkább azt jelentette, hogy a felszólaló, ha nem is ért Titóval mindenben egyet, nem kívánja elvitatni a vezetőségben betöltött pozícióját. Vladimir Bakarić, a Horvátországi Kommunista Szövetség titkára azonban, aki harmincketediknek, voltaképpen utolsónak szólalt fel Todorović, Vukmanović és Tito zárszava előtt, apológiában mindenki máson túltett. Azt állította, hogy ahányszor csak Jugoszlávia fordulópontra állt, mindig Tito találta meg a helyes utat, 1941-ben is, 1948-ban is, és a közelmúltban is, midőn a világ kettéosztásának szándéka miatt az emberiség a harmadik világháború előtt állt: a békés koegzisztencia szellemében meglelte a módját, hogy a világ szegény országai, amelyek azonban nagy erkölcsi energiával rendelkeznek, felsorakozzanak a béke védelmében.

Elmondta, hogy az értekezletre jöttkor tudott a nézeteltérésekről, és a jelenlevők közül senki sem lepte meg felszólalásával. Mégcsak az ellentétek mélysége sem lepte meg, hanem az, hogy „mennyire nem tudunk rátalálni az ebből kivezető útra, nem leljük azt az irányt, amely a mellékesből átrántana bennünket a lényegesbe, hogy igazoljuk azt a nagy erkölcsi tekintélyt, amelyet eddigi munkánkkal szereztünk”.

Ezzel összefüggésben Bakarić kijelentette, hogy ő maga nemcsak a hazai távlati fejlesztési tervet és az 1962-es társadalmi tervet tekinti rossznak, hanem magát a tervezés módját és típusát mindenestül, mert rossz alapokon, helytelen fogalmakon, olyan elveken nyugszik, amelyek nem lehetnek elvek. Egyetért Miloš Minićtyel, hogy az eddigi tervek hoztak némi eredményt, de egyetleneg sem keltette életre azt, amit ígért. Bakarić korábban, a mezőgazdaság problémájával kapcsolatban szakemberek bevonásával tanulmányozta az agrárkér-

dést, és látta, hogy hazai tervezőink a századvég Németországának és a 30-as évek Angliájának gazdaságpolitikai eszköztárát használták, és fogalmuk sincs Marx tanairól. Bakarić szerint a hazai tervek nem fejlesztési tervek, hanem investíciós programok, és ennek van alárendelve az egész eszköztár. A tervezés alapjaiba célként a pénzszerzés van beépítve. Az ország investál, és semmit sem fejez be; amint pénzt hoz az új létesítmény, jöhet a következő feladat. Így a fejlesztési tervek nem a gazdaság egészét ölelik fel, hanem csak meghatározott részét. Az eszköztár nincs összhangban a termelőerőkkel sem meg a termelési viszonyokkal sem; ezért képtelen maximálisan lendületbe hozni a termelést. Bakarić bevallotta, hogy miként korábban az agrárium, utóbb a tervezés tanulmányozásába is – szakemberek bevonásával – belefogott, de azután soká elhúzódoó betegsége meggátolta a munkában. „Azzal is próbálkoztam, hogy tanulmányozzak valamely történéseket, amelyekről úgy véltem, hogy alapul szolgálhatnak a szocializmus fejlesztéséhez, a szocializmus hazai irányzatának a fejlesztéséhez” – mondta Bakarić. Elismerte, hogy a szakszervezetnek köszönhetően 1961-ben a gazdasági rendszer egy szegmentumában előrelépés történt, de az édeskevés, még csak a kezdet kezdete. Nemcsak a tervezést és az elosztást, hanem az egész gazdasági rendszert kell új alapokra fektetni. „Az új változtatáshoz, olyan kategóriák alkalmazásához, amelyek a szocializmus építőinek kedveznek, néhány lényeges mozzanatot kellőképpen még át sem tanulmányoztunk. Csak néhány áthidaló megoldást alkalmaztunk, amelyek időt adnak arra, hogy végére járassunk a dolognak. És ezek miatt az áthidaló megoldások miatt, amelyek egy régi rendszerbe lettek beékelve, természetes, hogy az eddigieknél is nagyobb rendellenesség következett be” – mondta Bakarić. Úgy vélte, hogy az ország útkeresztződéshez ért, így tovább nem mehet.

„Ha dramatizálni akarnám vagy dramatizálnunk kellene a dolgot, akkor kiútként ezt kellene mondanom: vezetőségként oszoljunk fel, és a Kommunista Szövetség, amely egészséges szervezet, adjon Titónak felhatalmazást arra, hogy állítson fel egy új vezetőséget. Nem csupán azért, mert mi nem értünk egyet, hanem azért, mert képtelenek vagyunk kiutat találni” – mondta Bakarić. De nyomban hozzátette: nem szeretné, ha az események ilyen irányba haladnának. Azt tanácsolta, hogy a kormány tegyen intézkedéseket a válság aktuális gazdasági részének a rendezésére, méghozzá avégből, hogy a Kommunista Szövetség – Kardelj javaslatával összhangban – időt nyerjen a válság politikai, illetve rendszerbeli oldalának a tanulmányozására, illetve megoldására. Egyszermind javasolta, hogy Tito tűzze napirendre: mivel a vezetőség éretlennek, alkalmatlannak bizonyult arra, hogy az adott helyzetből kiutat találjon, vajon a mostani vagy más összetételben haladhat-e tovább, és ő, Bakarić, egyetért Gošnjakkal abban, hogy a Kommunista Szövetség ezt teljességgel támogatná. Kifürkészhetetlen, vajon van-e annak jelentősége, hogy ő is csupán a Kommunista Szövetség, nem pedig a Központi Vezetőséget említette.

Annak fényében, hogy Bakarić, szóra sem érdemesítve Ranković és Stamenković szlovéneknek címzett bírálatát a társadalmi terv állítólagos elutasítása miatt, hozzáfogott nemcsak a tervek, hanem a tervezés módszerének, sőt a rendszer alapjainak ócsárlásához is, részint a szlovének elégtételt kaptak tőle, részint meg Ranković és Stamenković egyszerűen olybá tűntek fel, mintha mellékes, sőt kétes értékű ügy szolgálatában akarnák az egységet kierőszakolni, miközben maguknak fogalmuk sincs róla, hogy az eddigi út járhatatlanná vált, a jelenlevők pedig, beleértve őket is, képtelenek felfedni az osztály nélküli társadalom felé vezető „kiutat”. Senki sem kért szót, hogy Bakarićot akár csak megcáfolja, nemhogy fogára vegye.

Úgy vélem, ez volt az értekezlet csúcspontja. Rámutatva arra, hogy a jelen összetételű, a helyszínen ülésező vezetőség képtelen felfedni, illetve megmutatni a „kiutat”, Bakarić hallgatólagosan arra emlékeztetett, hogy a Kommunista Szövetség azzal az ígérettel legitímálta a hatalmát, miszerint a szovjet tömbhöz tartozó állampártokkal ellentétben képes lesz kijelölni azt a bizonyos utat. Bakarić ezt vélte a válság legmélyebb okának. Ebből következett a pártegység súlyos bomlása is. De Bakarić meg volt győződve arról, hogy a Kommunista Szövetség, esetleg más összetételű vezetőséggel, néhány kérdés alapos tanulmányozása után képes lesz teljesíteni az ígéretét, illetve a köteleességét. Hitt abban, hogy létezik járható út, és az fel is fedhető.

Tito apokaliptikus hangvételű bevezetőjének okát keresve előbb tehát a Vukmanović prezentálta ellentét fonalát követtem, de csakhamar kiderült, hogy a haszonelosztás és a jövedelemelosztás dilemmája nem gerjeszthetett mélyreható megoszlást a jugoszláv kommunista elit soraiban. Nem ez kavargatta fel Titót. Azután a Ranković felvetette ellentét fonala mentén haladtam a centralizmus–republikanizmus, illetve a szocialista jugoszlávizmus eltérő értelmezését vizsgálva. Az ellentét nem volt jelentéktelen, de – miként a vita során kiderült – korántsem mutatkozott olyan dezintegrálónak, mint amilyenek Ranković, Stamenković vagy Rato Dugonić beharangozta. Ezen az ülésen még a később terjesztett sémák sem igazolódtak be, miszerint a fejlett köztársaságok megelégték a fejletlen köztársaságok finanszírozását, ezért az előbbieket nacionalizmusba sodródtak, az utóbbiak viszont internacionalisták maradtak volna. A szlovének korántsem látszottak kérlelhetetlen republikanistáknak, a horvát pártközpont pedig megtagadta a horvát kormánytól a köztársasági „érdekek” egységes védelmét (Bakarić közlése). A montenegrói köztársasági vezetőség viszont csak annyiból látszott centralistának, hogy centralizmus nélkül veszályban látta forogni Montenegró fejlesztésének anyagi forrásait, különben a republikanizmus elszántabb „gyakorlójának” mutatkozott, mint a hírbe hozott Szlovénia. Bosznia-Hercegovinában a szerb Rato Dugonić kormányfő a centralizmusként felfogott szocialista jugoszlávizmus legelszántabb igénlői közé tartozott, viszont Osman Karabegović (bosnyák, illetve muzulmán) a köztársaság

szerepkörének fontosságát bizonygatta. Az a séma sem nyert igazolást, miszerint a szerbek, tekintettel arra, hogy a legnagyobb, de nem többségi nemzetet képezték Jugoszláviában, meg mivel több köztársaságban élt nemzeti közösségük, egyöntetűek lettek volna a centralizmus (súlyosabb esetben az unitarizmus) támogatásában. Nemcsak azért nem jött össze ez a séma, mert a macedón Kolisevszki és a horvát Gošnjak, sőt talán maga Tito is közel állt akkor Dobrica Ćosićhoz a szocialista jugoszlávizmus értelmezésében, hanem azért sem, mert vitája alapján a szerb Dobrivoje Radosavljevićot aligha lehetett centralistának tekinteni, sőt Milentije Popović, ezúttal Petar Stambolić felszólalása sem mutatott rokonságot az unitarista-centralista törekvésekkel. Miloš Minić szerbiai kormányfő pedig, meggyőzően rámutatva, mely funkciókat kell még múlhatatlanul decentralizálni a föderáció hatásköréből, és melyeket szükséges a szocializmus fennállása érdekében továbbra is a föderációban tartani, voltaképpen a centralista, illetve republikanista megoszlásnak indokolatlanságát bizonygatta. Még arra is hivatkozott, hogy a jugoszláv pártközpont 1948-ban épp a centralizmus ellen háborogva kapott hajba a Kominformmal. „Átkoznak bennünket mint anarchistákat, átkoznak bennünket mint olyanokat, akik nem tartják tiszteletben a fejlődés normális törvényszerűségeit stb. Holott ők a centralizmust abszolútizálták. Az egész sztálini rendszer alighanem a centralizmus bürokratizálásának előrehaladtával kezdett deformálódni. A demokratikus fejlődést épp a bürokratikus centralizmus elleni küzdelemmel kezdtük el, és ezt a küzdelmet be is kell fejeznünk. Ez nagymértékben tehermentesíti majd viszonyainkat...”

Miután Kolisevszki a különféle ellentétek összegabalyodásának, illetve az egység helyrehozhatatlan hiányának a benyomása alatt felhagyott az okok kutatásával, és megoldásként rendkívüli felhatalmazást javasolt Titónak, ezt a nyomot követtem, és Gošnjak után eljutottam Bakarić felszólalásának ismertetéséhez, aki Tito rendkívüli felhatalmazását csak fiktiivén vetette fel, miközben visszakanyarodott az okok felkutatásához, és a kiút, a szocializmusba vezető út felismerésének hiányában látta a válság okát. Vajon rajta kívül akadt-e más is, aki valamiképpen a szocializmusba vezető úthoz kötötte volna a válság okát?

Természetesen akadtak. Közéjük tartozott Dobrivoje Radosavljević, Miloš Minić, egy felszólaló, akinek a nevét nem ismerjük, nemkülönben Edvard Kardelj is. Az ő felszólalásuk ismertetésével kerekítem ki a nevezetes esemény – a háromnapos értekezlet – alakulását.

Dobrivoje Radosavljević (szerbiai szerb) a második nap vége felé, huszadikként emelkedett szólásra. Nem ragadta magával sem Tito apokaliptikus bevezetője, sem Ranković antirepublikanista felbuzdulása. Felfogása szerint a szocialista fejlődés új szakasza hozta magával azokat a problémákat, amelyekkel az ország szembesült. A struktúra és a szubjektív tényező összefüggésének megértése vezet mind a helyzet pontos felméréséhez, mind a teendők felismeréséhez. Radosavljević úgy vélte, hogy Jugoszlávia létrehozta társadalmi-poli-

तिकai rendszerének alapjait. „Ez az, amiben mi a kapitalistáktól is meg a keleti szocialista tábor más országaitól is különbözünk” – mondta. A baj abból származik, hogy a szubjektív tényező soraiban részint akadnak, akik úgy tesznek, mintha ez a rendszer, a rendszert rögzítő törvények nem léteznének, és saját fejük szerint cselekszenek, részint meg vannak, akik úgy képzelik, hogy az új rendszer létrehozása után többé nem lesznek ellentétek meg káros jelenségek, minden idillikusan összhangba kerül majd. Radosavljević kiemelte: noha a rendszer alapja le van rakva, a rendszer szegmentumain, főként pedig mechanizmusán, „folyton dinamikusan változtatni kell, ki kell egészíteni a termelőerők fejlettségével, az ország fejlettségével összhangban”. A szubjektív erőre épp ezért szakadatlanul kettős feladat hárul: részint az, hogy az adott fejlődési fokon a törvények betartását megkövetelje, részint meg az, hogy a körülmények tanulmányozása alapján felkutassa, vajon a rendszeren belül mikor min kell változtatni, és a szükséges változtatást idejében kezdeményezze. „Természetes dolog, ebben már tízszer megállapodtunk, hogy ha olyan eszközöket találunk, amelyek serkentik az embereket, és olyan rendet, olyan rendszert, amely önmagánál fogva fejleszti a szocialista viszonyokat, és amely újratermeli ezeket a szocialista viszonyokat, annál kevesebb dolguk lesz a szubjektív erőknél. De úgy gondolom, illúzió volna azt képzelnünk, hogy az ügyet rövid úton, a rendszerrel stb. megoldhatnánk, épp azért, mert gazdasági fejlődésünket több objektív nehézség gátolja, és ennek megvannak a határai.”

Radosavljević nem helyeselte, hogy a jugoszláv pártközpont a szubjektív tényezőt csak úgy általában „a káros jelenségek” elleni beavatkozásra buzdítsa. Képtelenség az alapszervezeti és a községi párttitkárokat rendre kiképezni arra, mikor, mibe s miként kívánatos „beavatkozni”, ezért a szubjektív erő, ha a maga dolga mellett még „be is avatkozik”, gyakran több kárt okoz, mint amennyi hasznot hoz. A párttitkárokat nem a beavatkozásra, hanem a társadalmi jelenségek felismerésére és kezelésére kell felkészíteni. Azt kezdeményezte, hogy minden szinten az addiginál következetesebben válasszák szét a párttevékenységet az állami, illetve társadalmi, illetve vállalati tevékenységtől. Az előbbieket elsősorban az eszmei irányító szerep – a rendszer idejében történő, nélkülözhetetlen adaptálása – betöltéséről, az utóbbiak elsősorban az aktuális törvények következetes betartásáról gondoskodjanak. Egyszersmind azt javasolta, hogy a „politikai centrumot” a föderációban is meg a köztársaságokban is erősítsék meg. Politikai centrumon hallgatólagosan a pártközpontot – nem a parlamentet vagy a kormányt, esetleg azokat együttesen – értette. Kívánatosnak tartotta, hogy kevésbé jusson kifejezésre a föderáció kormányának paritásos jellege, ezt azért is elérhetőnek vélte, ha a kevésbé önálló kormánytagokat a köztársaságok önállóbb, „keményebb” emberei váltanák fel. Nyilván azt remélte, hogy ezáltal a köztársaságokban kevésbé jutnának kifejezésre a republikánista törekvések.

Radosavljević is a rendszer működtetésében és szakadatlan fejlesztésében, nem pedig a szubjektív tényező instruktív, épp ezért arbitraris mozgásában látta a megoldást, de abban különbözött a nála később felszólaló Bakarićtól, hogy szerinte az osztály nélküli társadalomba vezető út struktúrájának alapjai már le voltak rakva, csupán részeit és mechanizmusát kellett folyton kiegészíteni. Elképzelésében a jogi állam irányába mutató kíváncsi is szerepelt, s ez az, amit esetében leginkább kiemelnék.

A névtelen felszólaló, akit fentebb beharangoztam, Dobrivoje Radosavljević után, a harmadik napon, huszonhatodiknak szólalt fel. A háromnapos ülésen két felszólaló volt, akinek kilétét Rankovićnak a titkos magnófelvétel szövege alapján utólag nem sikerült megállapítania. Hadd ne mondjak erről véleményt! A névtelen felszólaló azzal kezdte, hogy természetesen a káros jelenségek is meg az egység hiánya is összefüggésben van a rendszerrel, de mintha a felszólalók között akadnának elvtársak, akik azt is kielégítőnek találnák, ha „a rendszer a szocializmusnak afféle tündöklő homlokzatául szolgálna, amely mögött azonban létezhetnének olyasmik is, amelyek korántsem tündöklőek”. Például azt hallja, hogy túlságosan nagy decentralizáció történt, miközben az anyagi erők nem növekedtek „megfelelő” arányban. Mintha a rendszert nem is annak tudatában és épp ahhoz igazodva hozta volna létre az ország, hogy fejletlen termelőerők birtokában indul el a szocialista társadalom felé. „Tekintettel arra, hogy a szocializmust országunkban emberek építik, a tudatos szocialista erők, a Kommunista Szövetség vezetésével, úgy vélem, hogy a rendszert eszközként hoztuk létre ezeknek a tudatos szocialista erőknek a kezében, hogy nehézségeinket is és talán a fejletlen termelőerők problémáját is sikeresebben oldjuk meg. Olykor az a benyomásom, hogy a vélekedések szerint előbb ki kell fejlesztenünk a termelőerőket, később pedig, midőn a termelőerők a fejlettség meghatározott szintjére jutnak, majd továbblépünk a rendszer fejlesztésében is. Ismeretes, mit kívántunk a rendszertől. Azt, hogy hozza a termelőt olyan helyzetbe, hogy igazgathassa és használhassa a társadalmi termelőeszközöket. Egyszersmind azt, hogy (a termelő) saját egzisztenciáját közvetlenebbül kösse, voltaképpen tegye függővé ezeknek a termelőeszközöknek az optimális kihasználásától. Arra törekedtünk, hogy a munkát szabadítsuk meg a kizsákmányolás elemeitől és az adminisztrációs béklyók és korlátok elemeitől. Mindennek az alapjául valójában, miként magyaráztuk, és miként cselekedtünk, a mindenkinek a munkája szerinti elv adekvát alkalmazása szolgált. Ennek a bevezetése során, mondhatnám, meghatározott elosztást eszközöltünk. A dolgozói közösségekre testáltuk a társadalmi termelőeszközöket és a vállalatot. Megtartottuk annak az általános atmoszférának a kialakítását, amelynek körülményei között a dolgozói közösségek zavartalanul használhatják ki optimálisan a termelőeszközöket, egyszersmind ütemesen befolyásolhatják a gazdaság kedvező alakulását, valamint a termelőerők fejlődését is, ennek során pedig a szocialista társadalmi viszonyok is újratermelődnének.”

Ezután a kissé iskolás okfejtés után az ismeretlen felszólaló feltette a kérdést, vajon meddig jutott el az ország „e feladat” teljesítésében. Szerinte a rendszer némely részének talpra állításában „igen mélyre” jutott, némely ponton „finis előtt” áll. Azt állította, hogy a rendszer alapját a mindenkinek a munkája szerinti elv adekvát alkalmazása képezi. De szerinte az eszköztár még lebeg. Két dolog gátolja a kibontakozást. Először az, hogy nincs egyetértés abban, milyen mércék alapján lehetne vállalatoként külön-külön adekvát módon érvényre juttatni a dolgozók munka szerinti javadalmazásának elvét. Másodszor, nem érkezett még el az a pillanat, amikor a fenti elv adekvát alkalmazása következtében a dolgozói közösségek aktívan részt vennének a közöttük és a társadalmi közösség közötti viszony termékeny kialakításában. „Úgy látom, túlságosan elnézőek vagyunk azzal a ténnyel szemben, hogy a dolgozói közösséget valójában gyakran egy embercsoport képviseli, és az ő nevében ez az embercsoport rendez el a kommunával való összes viszonyukat. Ígéreteket tesz a kommunának, kötelezettséget vállal a kommunától, és nem jut kifejezésre egy demokratikus procedúra, amely a dolgozói közösség tényleges részvételét biztosítaná” – mondta sajnálkozva, de bizakodva a névtelen felszólaló. Szerinte a Kommunista Szövetségnek az adott pillanatban az a legfontosabb feladata, hogy a vállalatokban ezeknek a viszonyoknak a létrejöttét és megszilárdítását előmozdítsa.

(folytatjuk)

THE BEGINNING OF THE END? (II.)

The top leadership of the Yugoslav Communist Union held a memorable meeting in the March of 1962 at which important political issues were discussed. The serious misuse of powers by the State Security Service and the political and economic problems related to the then economic situation were high on the agenda. The meeting was recorded, and the tape script was published under the title *The Beginning of the End of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia* by the Yugoslav Public Record Office and Printer Komerc in 1998, along with the documents related to the meeting. The profound disagreement and serious differences in opinion which emerged then among the Yugoslav party leadership, and about which the party membership knew very little or nothing, is to be sensed from the material.

Key words: Yugoslav party leadership, arguments, economic and political crisis